

BOQONNAA SAGAL

AADA QUSANNA

Kaayyoo Boqonnaa: Boqonnaa kana barattee erga xumurtee booda:

- Tooftaan qusannoo adda addaa jiraachuu isaa ni beekta.
- Ofii fi maatii ofii akka humna ofiitti bulchuu barbaachisummaa isaa ni hubatta.
- Barbaachisummaa karooraan jiraachuu fi aadaa qusannoo gabbifachuu

9.1. Gosoota Qusannaa

- *Qusannoon maaliif barbaachisa?*

Jireenyi nagaa fi tasgabbaa`aan aadaa qusannoo gabbataa irratti hundaa`a. Waan kana ta`eef yeroo kam iyyuu taanaan namoonni waa`ee qusannoo hubannoo gaarii qabaachuu qabu. Qusannoo jechuun yeroo, dandeettii fi beekumsa ofiitti gargaaramanii cimani hojjechuudhaan galii argamu seeraan itti fayyadamaa qabeenya fuulduraaf ta`u keewwachuu jechudha. Kanaafuu, shaakalli itti waa qusannuu fi haalli itti fayyadama baasii keenyaa of-eeggannoo fi xiyyeeffannoo walfakkaatu argachuu qaba. Galii argamu irraa dhimmoota barbaachisaa ta`an qofaaf olchuun, kan hafe ammo kaa`achuuf yaaduun namoota tokko tokkotti sass-

attummaa fakkaata. Yaadi kun garuu dogoggora.

Gama biraan ammo namootni dondhummaa fi qusannaan tokko itti fakkaatu jiru. Dondhummaa jechuun qarsihiis ta`e qabeenya qabnu yeroo barbachiisa ta`e tokkotti dhimma itti bahuu fedha dhabuu agarsiisa. Qusannoon garuu dhimma yookaan rakkoo tokkoof akka itti fayyadamuu dandeenyuuf galii argamu irraa hir`isuun olkaa`uu, isas sababa malee balleessuu dhiisuuf ejjannoo qabaachuu jechuu dha. Namni sassataan kan isaa olkaawwatee kan namoota biroo qooddachuu barbaada. Kanaafuu, dondhummaan amala namootaa gaarii hin taanee dha. Namni aadaa qusannoo gaarii qabu garuu ofii isaa, maatii isaa fi akkuma haalasaatti namoota biroo rakkatan illee barsiisuu danda`a. Wantoota bu`uura jireenyaa guyyaa guyyaa ta`an utuu hin hir`isin, utuus hin rakkatin, osoo hin qisaasse-ssinis ni jiraata.

Namoonni baay`een yeroo waa`een qusannoo dubbatamu kan qusatamu maallaqa qofaa itti fakkaata. Yaadni kun garuu sirrii miti. Kan qusatamu

maallaqa qofa osoo ta'eera ta'ee, waa'ee qusannoo haasa'uun kan danda'amu dureeyyotaa fi daldaaltota waliin qofa ta'a ture. Haata'u malee, bu'uurri yaada qusannoo kana irra kan bal'atee dha. Gosoota qusannoo sadiitu jira. Qusannoo gosaan taasifamu, qusannoo maallaqaa fi qusannoo yeroo ti.

Gilgala 1

Gaaffiilee armaan gadii deebisaa.

1. Dondhummaa fi qusannoon tokko moo miti? Maaliif?
2. Qabeenya fuula dura itti fayyadaman attamiin qusachuun danda'ama?

9.1.1. Qusannaa Gosaan Ta'u

- Qusannoon gosaan ta'u kan akkamitti?

Siidaa Yaadannoo

Aadde Maaniyaahilishaal ijoolleen isaanii sadan qaxalee fi hubatoo waan ta'aniif namoota naannoo isaanii biratti ni jajamu. Waan isaan waggaa kana raawwatan keessaa fakkeenya gaarii tokkotu jira. Kunis kutaa qayyabannaa isaaniif ta'u mooraa mana isaanii keessatti baasii tokko malee ijaaruuf danda'anii jiru.

Kutaa kanas kan ijaaran waggootan afur dura du'a abbaa isaanii sababeeffachuun baargamoo dallaa isaanii keessa yaaddannoof dhaabanii turan maranii walakkaa isaa gurguruun ture. "Ummatni magaalaa owwaalcha irratti siidaa dhagaa yeroo ijaarsisu dhage-

enya. Nuti maaliif abbaa keenyaaf biqiltuu yaadannoo hin dhaabnu." yaada jedhuun ture baargamoo kana kan dhaaban. Biqiltuuwwan baargamoo akka dhaaban ammo kan gorsanii haadha isaanii ti.

Gilgala 2

Dubbisa armaan olitti dhiyaate bu'uureffachuun gaaffiilee armaan gadii deebisi

1. Naannoo keessanitti akka ijoollee maaniyaahilishaal qabeenya dhaabbataa akkamii dhaabbachuu dandeessu? Akkamitti?

Qusannoon gosaan godhamu maallaqaan osoo hin ta'in qabeenya dhaabbataa ta'een kan ibsamuu dha. Fakkeenyaaf qusannoon gosaan taasifamu meeshaalee gatii guddaa baasan horii horsiisuu fi biqiloota dhaabbatoo guddisuun ibsama. Horii gaafaa fi horii maalaa horsiisuu, mana ijaaru yeroo dheeraaf bu'aa kan kennu bunaa fi biqilootni akka qoccoo qusannoo gosaan godhamuuf fakkeenya.

Qusannoon gosaan godhamu namni sadarkaa jireenyaa kam irra jiraatu iyyuu kan hordofuu qabu dha. Fakkeenyaaf baadiyyaa bakka tokko tokkotti maatiin ijoollee isaanii qusannaa fi akkaataa itti fayyadama qabeenyaa akka shaakalan kan godhan umurii ijoollummaa isaaniitii eegalee ti. Jabbootaa fi wicoolee bifa kennaatiin ijoolleef kennuu dhaan ijoolleen isaan kunuunsuu fi eeguudhaan qabeenya

mataa isaanii tursiifatu. Beeladootni wal-horarii bay`achaa, ijoolleenis umuriidhaan dabalaa akka deemaniin miirri gammachuu fi abbaa qabeenyummaa isaantti dhaga`amaa dhufa.

Haaluma kanaan dhaala maatii isaanii irraa argatan eeguudhaan umurii dargaggummaa irra yeroo gahan haala maatii isaanii irraa barataniin tooftaa qusannoo mataa isaanii gabbifatu. Namoonni naannoo magaalaa jiraatan qabeenya isaanii akkamittiin gosaan akka qusatan yoo ilaalle fakkeenyawwan baay`ee tuquun ni danda`ama. Mana ijaarrachuu, konkolaataa bitachuun fakkeeniyota muraasa.

Gilgaala 3

Gaaffiilee armaan gadii deebisa.

1. Akka dubbisa armaan olitti dhiyaatetti bu`uuraaleen qusannoo gosaan taasifamuu maal fa`i?
2. Naannoo keessanitti maallaqaan ala namoonni yeroo isaan barbaachisetti akka madda galiitti qabeenyii itti fayyadaman maal maal akka ta`an namoota irra gaafachuunis ta`e daawwannoo ofii keessaniin barreeffamaan barsiisaa keessaniif dhiyeessa.

9.1.2. Qusannaa Maallaqaa

Qabaatan Gooftaa Ta`u Hundan nama Dhungata, Yoo Dhaban Budaa ta`u Hundan Nama Tuffata.

- *Mammaaksa dhiyaate xiinxaluun ergaa isaan dabarsan ibsaa*

Kamaal fi Yooseef

Yooseef fi Kamaal magaalaa Dasee irraa barnoota olaanaatiif gara Finfinnee kan dhufan waggoota lamaan dura ture. Kamaaliif maatiin isaa qarshii murtaa`e ji`a ji`aan ni erguuf. Qarshii kanas meeshaalee barnootaaf barbaachisan bituuf, firoottan isaa Finfinnee jiran bira yemmuu deemu geejjibaa fi kennaa xixiqqoo bituuf oolcha. Kanas ta`ee qarshii maatiin isaa erganiif hunda itti hin fayyadamu. Lakkoofsa herrega baankii banachuun kuufata.

Maatiin Yooseef ammo hamma maatii Kamaal qabeenyaan cimoo miti. Kana waan ta`eef waggaatti yeroo tokko uffata barbaachisan fi meeshaalee barnootaa bituufii irraa kan hafe ji`aan qarshiin erganiif hin jiru. Yooseef garuu haalli itti qarshiin isa barbaachisu akka jiru beekke jira. Kanaafis yaada gaarii tokko burqisiise.

Yeroo barnoota isaa osoo hin xuqin madda galii uummachuuf yeroo yaadu hojiiwwan tokko tokko argate. Barattoota qu`achisuu, gaazexootaa fi barruulee dhaaf barreeffamoota dargaggoota barsiisan tokko tokko barreessee gurgurachuun madda galii uummate. Haa ta`u malee hojiilee kana kan inni hojjetu ulfaatinni barnootaa yeroo hin jirree fi yeroo bal`aa yemmuu argatutti waan ta`eef galii ji`aa yookaan torbanii dhaabbataa ta`e hin qabu. Yeroo tokko hojjetee galii walitti qabate yeroo kaan qusatee itti fayyadama.

Kana irra kan ka`e Yooseefis akka Kamaal yeroo yerootti haalota isa mudataniif kan baasu qarshii mataa isaa qabaachuu danda`era. Hiriyyootni lamman kun ofii isaanii irra darbanii hiriyyoota isaanii hanqina qarshii qaban gargaaru.

Yooseefii fi Kamaal dhuma waggaatti barnoota isaanii xumuranii gara maatii isaanii yemmuu deeman gargaarsa qarshii tokko illee hin barbaadan. Sababni isaa lamman isaanii galiwwan isaanii irraa qarshii murtaa`e walitti qabatanii jiru.

Gilgaala 4

Dubbisa armaan olitti dhiyaate bu`uureffachuun gaaffiilee armaan gadii deebisaa.

1. Yooseefii fi Kamaal barnoota irra osoo jiranii qarshiin kan isaan barbaachiseef maalii?
2. Yooseef qarshii argachuuf jecha hojiiwwan inni hojjetu barnoota isaa irratti dhiibbaa itti uuma moo hin uumu? Maaliif?

Yeroo ammaa tajilaa fi meeshaalee argachuun kan danda`amu qarshii dhaan. Qarshiin jireenya guyyaa guyyaa keessatti faayidaa guddaa qaba. Faayidaa kanaaf qarshiin oolu haalawwan adda addaan argama. Jabaatanii hojjechuu, kennaa, liqii fi kaffaltii durgoo sooromaa akka madda maallaqaatti fudhachuun ni danda`ama. Haata`u malee maddawwan qarshii kana irraa qarshii argamu karoora fi qusannoon

itti fayyadamuun barbaachisaadha. Wantootni bu`uuraa jireenya keenyaaf barbaachisan baay`ee waan ta`aniif qarshii argame waliin geessisanii itti fayyadamuun qusannoofis yaaduun gaarii ta`a.

Qarshii qusachuuf ittifayyadama qarshii beekuun qofti gahaa miti. Qarshiin qusatamus adda bahee bakki taa`umsi isaa iddoo amansiisaa ta`uutu irra jira. Sababni isaa qarshiin bakka amansiisaa hin taa`in hatamuu, karoora malee qisaassa`uu ni danda`a. Haala qusannaa maallaqaas kan jajjabeessu mijaa`ina bakka maallaqni kaa`amuu ti. Bakki qusannaa amansiisaan kana keessaa tokko mana bankii ti.

Faayidaan mana baankii maallaqa kaawwachuuf amansiisummaa inni qabu qofa miti. Dabalataanis qarshii iccitii-dhaan kaawwachuuf nama dandeesisa. Abbaan qarshichaa yoo dhiyaate malee namni biraan qarshii kaawwame fudhachuu yookaan beekuu hin danda`u. Qarshii kaawwattootni yeroo barbaadanitti kaawwachuu fi yeroo barbaadanitti baafachuu danda`uun isaanii faayidaa isaa biraa dha.

Adaanach

Adaanach magaalaa Finfinnee kutaa buchiinsa Boolee keessa kan jiraattu shamarree waggaa 20 ti. Waggoota lama fuuldura madda galii kan ishee ta`e hin qabdu turte. Obboleettiin ishee hangafaa fi obboleessi ishee leenjii ogummaa tokko

akka isheen hordoftuuf ji`oota jahaaf baasii isaa gargaaranii jiru. Kana gid-duutti raadiyoo fi Televiishinii waan hordoftuuf hojjetanii of danda`uu dargaggoota barbaadaniif dhaabbatni liqii fi qusannoo Addis akka inni maallaqa liqeessu dhageesse. Kana irraa ka`uu dhaan karoorra tokko baafatte. Karoorri kunis liqii liqeeffattee hojjetee maallaqa mataa ishee uummachuuf dha.

Gara dhaabbatichaa adeemuun maallaqa liqii fudhatte. Maallaqa fudhatte yeroo murtaawaa keessatti hojjetee akka deebistu waadaa galtee mallatteessite. Maallaqa fudhatteenis mana rifeensa dhiiraa ammayyaa ittiin bantee ogeessa gargaaru tokko qacaruum mana kireeffattee hojii eegalte.

Fakkii 9.1 Hojjetanii of danda`uu

Galiin argattus meeshaalee ittiin rifeensa sirreessan bituuf, gargaaraa isheef miindaa kaffaluuf, maallaqa liqeeffatte yeroo yerootti kaffaluuf ofii isheef baasiwwan ishee barbaachisan guuttachuuf ramadde. Waggaa tokko booda kaffaltii liqii ishee baastee xumuruuf

karoorfattee hojjechaa jirti. Guyyaa guyyaan maallaqa argattu walitti qabuun torban torbaniin gara mana baankii deemtee kuusti.

Hojii Garee

1. “Hojiin bu`uura qarshii ti” kan jedhuu fi “qarshiin bu`uura hojii ti” matadureewwan jedhan irratti gareetti qoodamuun falmii godhaa.
2. Dhaabbata qusannoo naannoo keessanitti argamu deemuu dhaan dhaabbatni kun tajaajilamtoota isaaf tajaajila yookiin faayidaa akkamii akka kennu gaafattanii ragaa argattan barreeffamaan barsiisaa keessaniif dhiheessaa.

9.1.3. Qusannaa Yeroo

A. “ Yeroo fi sareen dhaabbattee nama hin eegdu”

B. Beellama Habashaa.

- Jechoota armaan olii gidduu gal-eessa godhachuudhaan ilaalcha yeroo irratti qabdan ibsaa.

Jireenya namootaa guyyaa guyyaa keessatti yeroon gahee guddaa qaba. Namni itti fayyadama yeroo hin beeknee fi hin hubanne dursee hiyyummaaf harka kenneera jedhuun ni danda`ama. Jireenyi isaa fuulduraas mul`ata abdiin kennu hin qabaatu. Akka fakeenyaatti mana barnootaa guyyaafattanii yeroo dabarsitanii sababa dhaqxaniif qormaatni otoo isin darbe, kana irra kan ka`e barnoota keessanitti kuf-

uu fi barnoota keessan addaan kutuu dandeessu. Barnoota keessan addaan kutuun jireenya keessan gara fuuladhuraa irrattis dhiibbaa qabaachuu danda`a.

Qusannoon yeroo gabaabaa keessatti hojiiwwan hedduu sa`a muraasa keessatti raawwachu yookiin ammo hojiin tokko yeroo sirrii inni fudhatutti hojjechuu jechuu qofa miti. Hojii tokko yeroon isaa osoo hin darbin raawwachuunis ittifayyadama yeroo bu`a qabeessa ta`e dha. Fakkeenyaaf mana barnootaatti yeroon galmee barattootaa beekamaa fi dhaabbataadha. Barataan tokko yeroon galmee erga darbee booda nan galmaa`a jedhee yoo dhufe /yoo dhufte/ gaaffichi yeroo isaa kan hin eegne waan ta`eef galmaa`uu hin danda`an. Yeroo qonnaa, yeroo midhaan sassaabbii k.k.fn adeemsa yeroo uumamaa irratti kan hundaa`anii dha. Yeroo bonaa roobni waan hin jireef sanyii facaasuun hin danda`amu. Akkasuma yeroo gannaa midhaan dheedhii haamuun kan yaadamu miti. Kana waan ta`eef yeroo qusachuuf yeroo murtaawaa ta`e tokko keessatti hojii hojjetamu yeroo ramadameef keessatti qulqullinaan hojjechuun barbaachisaa dha. Hojiin qulqullinaan hin hojjetamin irra deebi`uun hojjechuu fiduu waan danda`uuf yeroo seeraan ala qisaasessa jechuudha.

Gilgala 5

Gaaffii armaan gadii irratti mari`adhaa.

1. Hojii tokko yeroo isaatti hojjechuu dhiisuun miidhaa maalii fida?

Itti fayyadamni gabatee yeroo qusanna yeroofis ta`e hojicha yeroo barbaadametti raawwachuuf baay`ee faayidaa qaba. Namni kam iyyuu hojii isaa guyyaa fi yeroo jedhame keessatti raawwachuuf gabatee yeroo mataa isaa qabaachuu qaba. Gabateen yeroo akka naannoo isaa fi gosa hojii isaatti adda addummaa qaba. Fakkeenyaaf barattootni naannoo baadiyaa jiraatan yeroo boqonnaa isaanitti loon tiksuu, maatii isaanii waliin bakka qonnaa deemuun kuduraa fi fuduraa kunuunsuu, jallisii baasuu yookaan bishaan daakuu danda`u. Kanaafuu, gabatee yeroo mataa isaanii qabaachuu danda`u.

Hojii garee

Barattootni kutaa 8ffaa qormaata biyyoolessaa akka gaariitti akka darbaniif barsiisaan isaanii akkaataa qo`annaa fi itti fayyadama yeroo hubannoo gaarii kennaniif. Tokkoon tokkoon barataas gabatee itti fayyadama yeroo ji`a tokkoo qopheessanii akka dhiyeessan ajajan. Kanneen dhihaatan keessa isa itti aanee jiru fudhachuun gaaffiilee gabatichatti aananii jiran deebisa.

Lakk	Gochaalee raawwataman	Yeroo ramadame	
		Barataa "A"	Barataa "B"
1	Qo'annaaf	1:00-2:00	2:00-3:00
2	Turtii mana barnootaa	6:00-7:00	6:00-7:00
3	Irribaaf	10:00	8:00
4	Tapha/boqonnaaf	2:00	-
5	Hojii mana keessaa/maatii gargaaruuf	1:00	1:00
6	Kitaabilee dubbisuuf	1:00	1:00
7	Gaazexaa, Raadiyoo fi Televiiziyoon hordofuuf	-	2:00

- A. Guca kana irraa akka argitanitti gabatee itti fayyadama yeroo baratoota lamaanii keessaa kamtu fooyyee qabaa? Maaliif?
- B. Barataa kamtu yeroo dheeraa qo'annaaf oolcha.
- C. Barataa kamtu mana barnootaan alatti hojiin itti bay'ata?
- D. Akkaataa fakkeenya kana irraa ka'uudhaan gabatee yeroo mataa keessanii qopheeffachuun dareetti mareef dhiyeessaa

9.2. Aadaa Qusannaa

<<Arfaasaa qotan malee,
Birraa maal aramatu
Joollummaan horan malee,
Niitii fuudhan
Maal nyaatu>>

- Qabiyyee fi ergaa walaloo kanaa irraa maal hubatta?

Jiraatti kan Dhibe Awwaalaaf

Namtichi haati isaa yeroo du'an raa-wwii sirna awwaalcha isaaniif qarshii dhaba. Yeroo lubbuun jiranis jireeny lamaan isaanii harkaa gara afaanii

ture. Yeroo kana namoonni naannoo isaanii akka godhan haa godhan reeffi cina isaanii taa'e callisanii hin taa'an jedhee dhokata. Guyyaa lama booda deebi'ee yemmuu reeffi haadha isaa akka isa eegaa jiru itti himamu. Yeroo kana itti gaafatamummaan akka isa irraa hin buune hubata. Rakkoo qarshii nu mudate namni biraan akka nuuf guutu eeguun gowwummaa gad-hee dha. Gara manaatti deebi'ee namoota qarshii qaban irraa araaxa liqeeffatee owwaalcha raawwachiise. Osoo lubbuun jiranii bullukoo haaraa uffatani kan hin beekne sirna awwaalcha isaaniif bitee reeffi isaanii uffate. Yeroo kana kan armaan gadii jedhee boo'e.

Bullukoo uffattee hin beekne uffattee Deebi'ii jennaan eessaa deebite Bashannani haadhako bashannani Anaan liqiidhaaf na kennii.

(madda, gaazexaa addis adimaas, 1992)

Gilgala 6

Gaaffiilee armaan gadii deebisaa.

1. Namtichi haati irraa duute rakkoo isaa manatti dhiisee baduun, kanaan booda namoota biroon rakkoo kanaaf furmaata barbaaduu dhiisuun maal agarsiisa?
2. Araaxaan qarshii liqeeffatee baasuuf yaalii gochaa jireenya isaa gara fuuladuraa sirnaan jiraachuu ni danda'a jettuu? Maaliif?

Jireenyi uummatoota Itoophiyaa baay'een kan hundaa'u maatiin wal-utubuu irratti. Lammiileen akka keenya Awurooppaanotaa yeroo dullooman kan ittiin gargaaraman wabii hawaasumaa

hin qaban. Waan kana ta`eef maan-guddootni qabeenya dhaabbataa yookaan maallaqa kuufatan waan hin qabneef deggersa ijoollee isaanii haalli itti barbaadan baay`ee dha. Kanaafuu, namoonni harka qalleeyyii ta`an umuuriin isaanii yeroo dheerachaa adeemu ijoollee isaanii irratti hirkatoo ta`u. Rakkoo kana caalmaatti kan hammeessu ammoo sirni aadaa yeroo gaddaa fi gammachuu raawwataman baasii guddaa kan gaafatan ta`uu isaanii ti. Sirnaalee aadaa kabajuufis ta`e rakkina mo`achuuf aadaa qusannoo gabbi-fachuun barbaachisaa dha. Kana yeroo jennu maallaqa yookaan qabeenya qusatame mudannoo yeroo tokko qofaaf balleessuun barbaachisaa akka hin taane beekamuu qaba.

Hojii Garee

Naannoo keessanitti sirna gaddaa fi sirna owwaalchaa baratame gaafattanii hubachuun:

- A. Raawwii sirnichaaf gochaalee barbaachisan
- B. Gochawwan kanaafis qophiiwwanii fi baasiiwwan barbaachisan tokko tokkoon agarsiisaa.

Qabxiiwwan ibsaman hangam qusannoo waliin akka walmorman yookaan akka wal-siman mul`isaa.

Beektonni dinagdee akka jedhanitti namoonni kan qusataniif sababoota bu`uuraa lamaan armaan gadiitiif. Isaanis :

A. Mudaannoowwaan/rakkoolee/ beekamoo fi akka tasaa dhufaniif olchuuf,

Rakkoowwan beekamoon haalawwan jireenya hawaasummaa namootaa bu`uura godhatanii kan umaniidha. Sooratii fi bakki jireenyaa guyyaa guyyaatti nama barbaachisu. Ayyaana adda addaa kan akka guyyaa Dhalootaa, Masqalaa, Faasigaa, Arafaa fi Moolidaafis baasiin barbaachisa. Galmeen mana barnootaa, kiraa manaa fi kanneen fakkaatanis baasii barbaachisa. Namoonni dursanii baasiiwwan kanaaf waan of qopheessaniif baasiiwwan kun baasii eegamanii dha. Baasiiwwan utuu hin eegamin mudatan ammo balaa, dhibee, du`aa fi kanneen fakkaatanii dha.

B. Qabeenya dhaabbataa horachuuf:

Namoonni haala jireenyaa tasgabbaa`aa keessa yoo jiraatan qabeenya yeroo dheeraaf itti fayyadaman horachuu irraa darbanii dhaloota itti aanuuf qabeenya darbuu danda`u horatu. Mana ijaarrachuu, bunaa fi qoccoo dhaabuu, bosona misoomsuu beeladoota horsiisuu, dhaabbilee adda addaa hundeessuu, konkolaataa bituu fi kanneen kana fakkaatan akka fakkkeenyaatti kanneen maqaa dhamanii dha.

Gilgaala 7**Gaaffiilee armaan gadii hojjedhaa.**

Akkaataa gabatee armaan gadii keessatti agarsiifametti baasii eegamuu fi baasii hin eegamne ta`uu isaanii sababaan deggeruun agarsiisaa.

Hubachiisa: Lamman isaanii keessatti kan hammataman isin quunnamuu ni danda`a.

Lakk	Raawwannoo	Kan eegaman	Kan hin eegamne
1	Cidha		
2	Du`a		
3	Taskaara		
4	Maabara		
5	Keessummaa		
6	Bakkeewwan aadaa fi seena qabeessa daawwachuu		
7	Guyyaa dhalootaa		
8	Dhibee		
9	Bashannana		
10	Gargaarsa (namootaaf kan kennamu)		
11	Araada adda addaa		

9.3. Karooraan Jiraachuu

- *Waa`ee karooraa fi raawwii isaa waan beektan yoo jiraate hiriyyoota daree keessaniif ibsa.*

Karoorri hojii tokko hojjechuuf, yookaan bu`aa argamsiisuuf toftaa hojii wixineeffachuu jechuu dha. Tooftaa hojii yemmuu wixineeffannu hojii kana raawwachuuf ammo tooftaaleen hojii irra olmaa nu barbaachisu. Galma ga`iinsa karooratiif haallawwan sadii guutamuu qabu. Isaan kunis hojii galmaan gahuuf barbaannu, bu`aa

sana argachuuf tooftaawwan nuti gargaaramnuu fi meeshaalee hojichaaf nu barbaachisan dha. Fakkeenyaaf karoorri nama tokkoo waggaa lama booda konkolaataa bituu dha haajennu. Haalawwan konkolaataa bituuf barbaachisan ammo maallaqaa fi dandeettii konkolaataa oofuu ta`a. Maallaqa argachuuf qusachuun barbaachisaa dha. Konkolaataa ofuuf ammoo leenjii fudhachuu fi hayyama konkolaachisuu qabaachuun dirqama ta`a. Fakkeenya biraas ilaaluun ni danda`ama.

Karoorra: Waggoota sadan itti aananitti barnoota dippiloomaa argamsiisu barachuu **Haalota barbaachisan:**

- Baasii barnootaa
- Baasii geejibaa
- Meeshaalee barnootaa bituuf maallaqa qopheessuu.
- Otoo hojjetuu baratta yoo ta`e hojjechaa barachuuf of qopheessuu. Qayyabannaafis yeroon ni barbaachisa.

Karoorra armaan olitti dhiyaate raawwachiisuuf tooftaaleen dandeessisan ni barbaachisu. Fakkeenyaaf maallaqa ilaalchisee iqqubii seenuu, yoo ta`uu baate ammo waggaa jalqabaa galii galu irraa qusachuun kaa`uun yaadaan of qopheessaa dabarsu. Yeroo ilaalchisee ammo yeroo mana barnootaa adeemamutti hojiiwwan kan biroon barataman yoo jiraatan isaaniin dhiisuutu barbaachisa. Fakkeenyaaf namoonni tokko

tokko yeroo hojii booda gareen ta`uun bakkeewwan bashannanaatti walgahuun yeroo isaanii dabarsuu ba ay`isu. Namni miseensa gartuu kanaa ta`e yeroo isaa barnootaaf oolchuu yoo barbaade bashannana isaa dhaabuu qaba. Yeroo isaanii namoonni mana keessatti dabarsanis hojiiwwan isaanii mana keessaa yeroo itti raawwatan yeroo biraa ramaduun sirreessuu qabaatu. Guyyaa yeroo qo`annaa yoo hin qabaanne ammo yeroo irribaa isaanii irraa hir`isuun fayyadamuun dirqii ta`a.

Gilgaala 8

Gaaffiilee armaan gadii deebisaa.

1. Karoora hojii irra oolchuun kan danda`amu tooftaa akkamiitiini?
2. Gaaffiilee lamman armaan gadiitti dhiyaatan keessaa tokko filachuun deebisi.
  - A. Namni tokko mana jireenyaa ijaarrachuu yoo barbaade dursa maal maal raawwachuu qaba?
  - B. Waggaa tokko booda maal ta`uu barbaaddu? Karoora kana galmaan ga`uuf wantoota isin barbaachisanii fi wantoota kana karaa ittiin argattan ibsaa.

9.3.1. Akka Humna Ofiitti Buluu Dhiisuun Rakkoo inni Fiduu Danda`u

- *Humna ofii beekuu fi beekuu dhabuu gidduu garaa garummaa jiru fakkeenyaan ibsaa.*

Humna Ofii Wallaaluu

Jiraataa ganda tokkoo kan ta`an obbo Girmaan madda galii lama qabu ture. Mana baaburaa fi durgoo sooromaa. Namtichi ganda sana keessatti waggaa keessatti afeerii adda addaa qopheesuun namoota walitti qabanii nyaachisuudhaan beekamu. Fakkeenyaaf ayyaana guyyaa dhaloota mucaaf kan ollooni isaanii baasii salphaan qopheessan Obbo Girmaan garuu tumaa-messa tokko qalanii, farsoo naqsiisanii, daabboo tolchisiisanii, kara deemaa illee osoo hin hafiin nyaachisu. Maa-llaqa qophichaa dursanii qopheessu.

Gandicha keessa iqqubii adda addaatu jira. Obbo Girmaanis miseensa iqqubii lamaati. Tibbana kana motorri baabura isaanii cabee hojii dhaabee jira. Karaa ganda isaanii keessatti hojjetamuufis buusii gaafatamanii jiru. Isaan garuu kanaaf dursa kan kennan hin fakk-aatan. Iisaan bira teessee kolleejjii barachaa kan turte mucaan obboleettii isaanii waxabajjii gara dhumaa ni eeb-bifamti. Isheenis qophii eebbaa akka isaan qopheessaniif abdi qabdi. Maatii ishee baadiyyaa jiran irraa qarshii homaa iyyuu argachuu akka hin dan-deenye beekti. Obbo Girmaan garuu gammachuu mucaa obboleettii isaanii bareechuuf qarshiin iqqubii waan isaan hin geenyeef ganda isaanii keessaa nama araaxa liqeessu irraa qarshii araaxan liqeffachuuf balbala namaa dhaabbachuu jalqabanii jiru.

Gara fuula duraatti yeroo hojii jalqabde akka kaffaltuuf itti himuu dhaan ish-enis gammachuun battalaaf jecha yaa-dicha irratti waliigalte. Qarshii hin jirre abjoochuun baasii guddaa gammachuu yeroo xiqqootiif baasuuf olii fi gadi fiigaa jiru.

Gilgala 9

Gaaffiilee armaan gadii deebisi.

1. Obbo Girmaan tooftaa qusannaa hordofan qabuu? Yoo qabaatan tooftaa kana seeraan itti fayyadaman moo hin fayyadamne? Akkamitti?
2. Obbo Girmaan akka humna isaaniitti jiraachuu dhabuun rakkoo inni fidee fi fiduu danda`u tarreessa.

Namoonni abshaalonni jireenya culullee jiraachuu danda`u. Cululleen ganna guutuu mana isaanii keessa jiraatu. Yeroo kanatti wanti isaan nyaatan kan bona adamsanii qabatan irraa guyyaa guyyaatti hambifachuu dhaan kan ka`atanii dha.

Namoonni baay`een yeroo qabeenya qabanitti qabeenya yeroo rakkinaaf isaanii ta`u akka malee balleessuun yeroon dargaggummaa darbee barri dullumaa yoo dhufu ni rakkatu. Kun karooraan jiraachuu dhabuun rakkoo inni fidu keessaa isa duraati. Karooraan geggeeffamanii qusannoo fayyadamuun bu`aa kennu ni qaba.

Bu`aa qusannoo jechuun namni tokko galii argatu irraa qusatee kaa`ee adee-

msa yeroo gabaabaa fi yeroo dheeraa booda bu`aa argatu kan agarsiisu dha. Faayidaa qusannoo lamatu jiru.

Yeroo gabaabaa keessatti bu`aa qusannoo mul`atu: Jijjiirama jireenya namootaa guyyaa guyyaa keessatti mul`atu ilaala. Fakkeenyaaf namoonni wantootni bu`uura jireenyaa jalaa hir`atanii turan tattaaffii mataa ofiitiin wantoota dabalataa adda addaa bitachuu yoo danda`an jechuu dha. Uccuu jijjiiratan warri hin qabne yoo kana guuttatan, sababa hiyyummaa tiin barnoota isaanii fooyyeffachuu kanneen dadhaban maallaqa qusataniin barachuu yoo danda`an, tooftaa qusannootiin yeroo gabaabaa keessatti fayyadamoo ta`an jechuun ni danda`ama.

Walumaagalatti bu`aan qusannoo yeroo gabaabaa keessatti argamu wantoota bu`uura jireenyaatiif barbaachisoo ta`an guutuu jechuunis beela`uu fi hiyyoomuu balleessuu dha.

Bu`aa qusannoo yeroo dheeraa keessatti mul`atu: Faayidaan qusannoo inni lammaffaan bu`aan yeroo dheeraa booda mul`atu dha. Kun ammo namoonni fedhii bu`uura jireenyaa isaanii guuttachuu irra darbanii qabeenya dhaabbataa horachuu danda`uu isaanii agarsiisa. Fakkeenyaaf warri mana hin qabne suuta suutaan qusataniin mana ijaarrachuu yoo danda`an, qotiyyoo tokkoo fi ameessa tokko qofa warri qaban warra saawwan

baay`ee ta`uu yoo danda`an barbaac-hisummaa aadaa qusannoo hubachuu isaanii mul`isa. Daa`imman seeraan guddisuunis aadaa qusannoo keessaa isa tokko waan ta`eef qabeenya gara fuula duraa sammuu ijoollee keessatti akka waan kuusuutti lakkaa`ama. Ijoolleen baratani fi sadarkaa olaanaa irra gahan of danda`a`uu irra darbanii maatii isaanii fi biyya isaanii gargaaru.

Gilgaala 10

Gaaffiilee armaan gadii irratti wal-falmii geggeessaa.

1. Humna nama baratee fi qabeenya uumamaa keessaa isa kamtu guddina biyyaa tiif faayidaa caalmaa qaba isa jedhu bifa wal-falmiitiin itti qophaa`a irratti dubbadha.
2. Wal-falmicha irratti hundaa`uudhaan maatiiwwan ijoollee isaanii barsiisanii fi hin barsiifne keessaa isaan kamtu adeemsa hiyyummaa balleessuu keessatti gumaacha akka godhan yaada itti kennaa.

9.3.2. Karooraan Jiraachuu Dhabuun Rakkoo inni Fidu

- *Karooraa jechuun maal jechuu dha? Tooftaaleen raawwii karooraa hoo?*

Warri Qusate Fayyadame

Naannoo tokko kan jiraatan olla lam-atu jiru. Lammanuu hojjettoota war-shaa tokkoo turan. Isaan keessaa tokko Obbo Zallalawu ijoollee ja`a qabu. Obbo Zallalawu jireenya gammachiisaa hin jiraatan. Waan machaa`aniif maatii isaanii gidduu nagaan hin jiru. Mana bashannanaa seenanii karambullaa tapha jedhamu qarshiin taphatu. Yeroo bay`ee maallaqa isaanii sababa kanaan qisaassessuu. Sababa liqiin araaxaa irra jiruuf bisikiliittiin maatii isaanii illee qabamee jira. Kanaaf, ijoollee isaanii illee haalan barsiisuu nama dadhabani dha. Haati warraa isaanii da`umsa wal-walirrattiin dadhaboo ta`-anii jiru.

Isaan tokko ammo Obbo Kaffaaloo jedhamu. Haati warraa isaanii barnoota galgalaa hordofu. Ijoollee afur qabu. Waajjira isaaniitti miseensa waldaa qusannoo ta`uun miindaa isaanii irraa ji`atti dhibbeentaa sadii olkaawwatu. Waldaan isaanii kun jalqaba waggaa waggaa ijoollee isaaniitiif baasii mana barnootaa waan haguuguuf tattaaffii isaaniis dabalatee ijoolleen isaanii hundinu ni baratu.

Gilgaala 11**Dubbisa armaan olii irratti hundaa'u dhaan gaaffiilee armaan gadii deebisaa.**

1. Obbo Kaffaaloo fi Obbo Zallalawu gidduu garaagarummaan jiru maal? Lamaan isaanii keessaa eenyutu qusataa dha?
2. Baasiin barnootaa fi ijoolleef godhamu gara fuula duraaf yaaduu dha moo miti? Akkamitti?

Karooraan jiraachuu dhiisuun jireenya nama dhuunfaas ta'e kan hawaasaa irratti rakkoo fida. Karoorri maallaqa, yeroo fi humna wantoota barbaachisoo ta'anii fi wantoota ta'uu qaban irra oolchuuf of eeggannoon socho'uu dha. Kana gochuu dhiisuun hojiin haala

gaariin akka hin hojjetamine, wantoota bu'aa qaban caalaa wantoota bu'aa hin qabne irratti maallaqni akka qisaassa'u taasisa. Kana waan ta'eef fooyya'ina jireenya dhuunfaa irratti fi maatii keessatti nagaa fi tasgabbiin akka hin jiraanne godha.

Xumura Boqonnaa

Namoonni har`a irra dhaabbatanii waa`ee borii yaaduu kan danda`an uumaa addaati. Galii argatanis wantoota jireenyaaf isaan barbaachisu qofa irra oolchuun raawwii karoora isaanii isa fuula duraatiif qusachuutu irra jira .

Namoonni jireenya isaanii boriif wabii qabaachuu kan danda`an itti fayyadama yeroo, maallaqaa fi qabeenyaa haala sirna qabeessan yoo hordofan qofa dha. Fakkeenyaaf hojii yeroo fi sa`aa murtaa`eef keessatti raawwachuu fi karooraan geggeeffamuun guddinaaf wantoota murteessoo dha. Qusannoon haala kanaan ta`u bu`aa guddaa qaba. Fakkeenyaaf yeroo gabaabaa keessatti jireenya fooyyeffachuun ni danda`ama. Kana irra darbee qabeenya dhaloota dhufutti darbu horachuun ni danda`ama .

Qusannoon guddina nama dhuunfaa irraa eegalee hanga biyyaatti bu`aa guddaa qaba. Jireenyi namoota dhuunfaa fooyya`uun jireenyi hawaasaa akka tasgabbaa`u taasisa. Sadarkaa biyyaattis aadaa qusannoo cimsuun barbaachisaadha. Bala namtolchee fi uumamaan mudatuun uummanni yeroo jireenya isaa irraa buqqa`u mootummaan dafee kan qaqqabu qabeenya kuusaa keessaa qabutti fayyadamuu dhaan. Biyyoonni hiyyeeyyii baay`een biyyoota sooroman irraa liqqi fi garg-

aarsi yoo hin godhamuuf ta`e uummata isaanii nyaachisanii jiraachisuu yeroo dadhaban mul`ata. Kanaaf sababa kan ta`e aadaan qusannoo gaariin hawaasa keessatti dagaaguu dhiisuudha. Jireenyi hawaasaa yoo tasgabbaa e guddinni dinagdee biyyattii amansiisaa ta`a.

Dhaloota boriif yaaduu fi wabii jireenyaa qabaachuun walumaagalatti itti gaafatamummaa nama irraa eegamuudha. Waan kana ta`eef dhuunfaa irraa eegalee hanga biyyaatti jireenya gaarii jiraachuun kan danda`amu qusatani karooraan jiraachuu yoo jiraate qofa dha. Gosoota qusannoo sadiitu jiru. Isaanis qusannoo gosaanii , qusannoo maallaqaa fi qusannoo yeroo ti.

Itoophiyaa keessatti namoota baay`ee hiyyummaaf kan saaxilan barmaatilee booddeetti hafoo baay`eetu jiru. Karoora malee jiraachuun, afeerriin garagaraa baay`achuu, qabeenyaa harka jiru seeraan ala faayidaa yerootiif oolchuun xumuruun fakkeenya qisaassa`uun qabeenyaa ittiin ibsaman keessaa isaan muraasadha. Kanaafuu, namoonni yeroo dargaggummaa isaanii irraa eegalee galii argatan haalaan itti fayyadamuun jireenya isaanii gara fuula duraatiif yaaduu qabu.

Jechoota Ijoo

- **Araaxa:** maallaqa yookaan qabeenya bu'aa dhala waliin galuuf liqeeffanu.
- **Dondhummaa:** osoo jiruu hin jiru jechuu; sassattummaa.
- **Albuudawwan:** mi`aa kan ta`nii fi salphaatti kan hin argamne akka daayimandii (meetii) fi Albuudota addaa kan fakkaatanii dha.
- **Baasii:** nyaataaf, uffataaf kan kana fakkaataniif hojii irra kan oolu.
- **Qabeenya:** Maallaqa
- **Qabeenya Diinagdee:** bifa maallaqaan yookaan qabeenya uumamaan kan ibsamu.
- **Meeshaalee dheedhii:** wantoota tokko tokko hojjechuuf kan fayyadu yookaan barbaachisu.
- **Maanguddoota:** kanneen umuriin ragan, baradheeraa jiraatan, soorama kan bahan
- **Harkaa gara afaanii:** sadarkaa jireenya gadi aanaa, wanta argame nyaata guyyaa qofaaf oolchuu, galiin sana irraa hafu jiraachuu dhabuu.

© MOE, FDK Ethiopia
Not to be republished

Gaaffiilee Keessa Deebii

I. Himoota armaan gadii dubbisuudhaan sirri kan ta'e "Dhugaa" sirrii kan hin taane "Soba" jechuudhaan deebisaa.

- _____ 1. Qusannoo jechuun waan amma nu barbaachisu irraa hir'isuun olkaa'uu jechuu dha.
- _____ 2. Qabeenya uummataa fi mootummaa seeraan fayyadamuun qaama qusannoo ti.
- _____ 3. Dondhummaa fi qusannoon wal irraa adda hin bahan.
- _____ 4. Qusannoon yeroo gabaabaa qusannoo yeroo dheeraatiif bu'uura.
- _____ 5. Qabeenyi uumamaa jiraannaan hiyyummaan hin jiru.

II. Kanneen "B" jala jiran kan "A" jala jiranitti firoomsi.

A

- _____ 1. Adeemsa keessa kan mul'atu.
- _____ 2. Baasii fi galii tilmaamuu
- _____ 3. Gabatee yeroo
- _____ 4. Midhaan gumbii
- _____ 5. Mana baankii

B

- A. Mana baaburaa
- B. Qusannoo gosaan ta'u.
- C. Qajeelfama hojii
- D. Fayyadama maallaqaa beekuu
- E. Bakka qusannoo qarshii
- F. Karoora yeroo dheeraa
- G. Madda galii

III. Bakka duwaa armaan gadii jecha /gaalee/ sirrii ta'een guutaa.

1. Jireenya keessatti waan hojjetamu tartiibaan kaa'anii raawwachuun _____ jedhama.
2. sababni bu'uuraa namoonni qusataniif lamman _____ fi _____ dha.

IV. Gaaffiilee armaan gadiitiif deebii sirrii ta'e filadhaa.

- _____ 1. Kanneen gadii keessaa qusannoo goosa kan hin ta'in kami?
  - a. konkolaataa
  - b. Inqubii
  - c. Qoccoo
  - d. beekumsa
- _____ 2. Yeroon warqee dha jechuun maal jechuu dha?
  - a. yeroo akka warqee qarshiitti jijjiirama jechuu dha
  - b. Yeroon namoota biroo irraa liqeeffachuu kan dandeenyuu dha
  - c. Yeroon calaqqisaa dha jechuu dha
  - d. Deebiin hin kennamne

- ___3. Dondhummaan qusannoo irraa kan adda ta`u.
- of-miidhuu irratti waan hundaa`uuf
  - of-jaallachuu humnaan olii waan ibsuuf
  - Ciminaan hojjechuu waan hin jajjabeessineef
  - Hunduu deebii dha.
- ___4. Qarshii of harka kaa`uu caalaa tooftaan filatamaan
- mana baankii kaa`uu
  - inshuraansii bitachuu
  - qabeenyaa dhaabbataatti jijjiiruu
  - hunduu deebii dha.

V. Gaaffiilee armaan gadiif deebii gabaabaa kennaa.

- Qarshii kaa`uu caalaa hojii irra oolchuun bu`aa qabeessummaa fi qusannoo akkaataa ittiin mul`isu ibsaa.
- Akaakuuwwan qusannoo fakkeenyaan agarsiisaa tarreessa.